

IDEOLOGIJA I KNJIŽEVNOKRITIČKA PRAKSA SLUČAJ VINKA NIKOLIĆA

Ivica Matičević

UDK: 821.163.42.09: 316.75 »1941/1945«

Književnokritička praksa za četiri ratne godine i postojanja Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.) umnogome je nastavak prijeratne kritičke djelatnosti. Ipak, promijenjene su političke i društvene okolnosti posljedovale i izvjesnim novim pogledom na status i narav književnosti i književne kritike, na nedvosmisleni napatuk čitateljima kako treba pojmiti novu zbilju i nove odnose u srazu ideologije i estetike. Slučaj Vinka Nikolića svjedoči o napetosti između zagovaranja ideologema i vjere u ljepotu i nedodirljivost umjetničkog djela. Kako prevladati temeljni sraz tendencije i estetike i je li to uopće bilo moguće u zbilji opterećenoj ratnim zbivanjima i određenim ideološkim zabludama – pokušalo se pokazati pregledom autorovih književnokritičkih prikaza konkretnih književnih djela te eseja o naravi i potrebi izgradnje nove nacionalne književnosti.

Ključne riječi: povijest hrvatske književne kritike, ideologija i hrvatska književnost, ideologija i estetika, Nezavisna Država Hrvatska – književnost i kultura

Pjesnik i književni kritičar Vinko Nikolić, za Nezavisne Države Hrvatske srednjoškolski profesor te suradnik Odgojnog odjela Ministarstva oružanih snaga s činom ustaškog satnika, nedvosmisleno se zalagao – o čemu najprije svjedoči njegova zbirka tekstova *Nacionalni zadatci književnosti* iz 1944. – za nastanak nove, kako ju je sam nazivao, nacionalističke i ustaške hrvatske književnosti koja će se pojaviti kao rezultat iskrenog nadahnuća nacionalno osviještenih pisaca, ali i njihovih dužnosti i obveza spram izgradnje nove nacionalne države.¹ Glorifikacija hrvatstva, poticanje domoljublja, razvijanje poetike grude i ognjišta, obrada tema iz nacionalne povijesti, napose života i rada velikih hrvatskih junaka, od kralja Tomislava preko Starčevića do Pavelića, proživljavanje i tematizacija hrvatske ratne i političke stvarnosti, veličanje ustaške borbe i njezinih prvaka – sve su to smjernice za nastanak nove književnosti koja će biti na pomoći ustaškoj vlasti u učvršćenju državne samostalnosti i u širenju nacionalne misli u najširim slojevima hrvatskoga puka, s posebnim obzirom na odgoj najmlađeg, kako mu Nikolić tepa, »Poglavnikovog državotvornog naraštaja«. Vinko Nikolić, Marko Čović i Antun Bonifačić, istaknuti književni ideokrati za Nezavisne Države Hrvatske, zahtijevali su i očekivali rađanje nove ustaške književnosti, nedorađeno i nerafinirano baratali elementima ideološkog pristupa u smislu potrebe prožimanja državotvorne misli i umjetničke individualne inspiracije pomoću koje će ta misao na posredan način, autoritetom književne riječi, lakše prodrijeti u hrvatski narod, ali niti oni sami nisu znali kako bi ideologijom inducirana književnost izgledala bez estetskoga uporišta, bez iskrena doživljaja njezinih stvaralaca, bez slobodnog uzgona mašte, emocija i svijesti o primarnom stvaranju umjetnine, a ne *ad hoc* naručene i dirigitirane artistske fraze.

¹ *Nacionalni zadatci književnosti. Književni nacionalno-odgojni članci*, Izdanje Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1944.

Posve je druge naravi njihova zabluda što su vjerovali da će biti dovoljna i sama pojava nacionalne države da se pokrenu zatopljeni nacionalni osjećaji u desecima hrvatskih pisaca iz kojih će kao nekom otajstvenom lančanom reakcijom, samo od sebe, iz daleka sna sada na javi buknuti cijela množina umjetničkih djela. Činjenica je da za NDH nikakva preskriptivna poetika nije uzela maha, jer takva poetika nikada i nije bila napisana i predočena kao obvezujuća za pisce. Jedno je ono što se u pojedinim esejima pamfletskoga karaktera željelo i zahtijevalo, a nešto je sasvim drugo što su pisci i književni kritičari osjećali i kako su doista pisali. Balansirajući između estetike i tendencije, govoreći kako je književnost istodobno fenomen umjetnički i nacionalni, napose nacionalistički i ustaški, Nikolić je nerijetko – upravo u spomenutoj zborničkoj knjizi – prenaglašavao idejno-tematski aspekt kao temelj književne vrijednosti. Deklarativni zagovor estetike tada bi brzo prelazio u drugi plan, poetika bi uzimala pred ideologijom, a kritika književnoga djela pretvarala bi se u stranački program: drukčije rečeno, pred nama su se u svom punom svjetlu razotkrivali Nikolićeva domoljubna zasljepljenost i patetični nacionalni žar. Književni je kritičar tada ustupao mjesto književnome ideokratu, u skladu s markiranom ideologijom povijesnoga trenutka.

Izraz je takva pristupa na stranicama najtiražnijeg dnevnika u to vrijeme, *Hrvatskoga naroda*, redovito bila impresionistička patetika u opisu motivike i tematike, autorovo neskriveno emocionalno zadovoljstvo pred činjenicom da je pojedini pisac bio veliki domoljub i/ili zagovornik samostalne hrvatske države što je svjedočilo o ogromnoj važnosti i ulozi književnosti u povijesti hrvatskoga naroda. Aspekti objektivne književne strukture i argumentacija proizašla iz analize tih aspekata redovito su bili u sjeni potrage i potvrđivanja temata i ideje nacionalne slobode, odnosno odgovornosti hrvatskih pisaca prema tome pitanju. Primjerice, u prikazu zbirke novela *Krčevina* Jure Pavičića, Nikolića jedino zanima koliko je autor uspio u prikazu teškoga života Hrvata u bivšoj Jugoslaviji, i pronalazi da je zasićenost Pavičićeve proze konkretnim životnim situacijama

hrvatskoga sela, političkim sadržajem i idejom poniženoga hrvatstva koje se hrabro odupire tuđinskoj vlasti toliko snažna uporišna točka književne strukture da je uopće nevažno osvrutati se i zahtijevati od pisca bilo kakav estetski učinak. Svjesna dokumentarnost i svjesna tendencioznost, uz iskazanu ljubav prema »Domovini i Istini«, u tom su trenutku bile, prosuđuje Nikolić, daleko važnije i vrednije od »ma kakve artistske ljepote«:

Ovakvo djelo piše sam život, i pisac, koji je bio uz svoj narod, koji je poput Pavičića, borbeno i hrabro sudjelovao u narodnoj borbi za oslobođenje, takav pisac nije mogao mimoići takve sadržaje, jer on ih je proživio i doživio, oni su mu se, krvavi i jezoviti, tako snažno nametnuli, da su nekad u pozadinu gurnuli i njegov siguran pripovjedački dar. [...] U tom književnom radu nije Juri Pavičiću stalo, da postane književnik, nego samo, da na neki način izreče sve boli i nevolje i rane svoga naroda. [...] Na sadržajnom pravcu novele Krčevina pokazuje se u svakoj noveli pisac-ustaša, koji posjeduje lijep književni dar.²

Pišući, pak, o prvoj godišnjici smrti Alekse Kokića, u nizu podataka o pjesnikovu životu i radu, Nikolić posve zanemaruje elemente pjesničke strukture koji od Kokića čine najboljega prijeratnog bačkog pjesnika. Važnije mu je bilo raspisati se o tome kako bi se u »ustaškoj Poglavnikovoj Hrvatskoj srdačno, djetinjje iskreno radovao naš mrtvi pjesnik«, jer je »istina, bio velik Bunjevac, ali i veliki, još veći Hrvat«, a kao Bunjevac Kokić i nije mogao biti ništa drugo nego prekaljeni hrvatski nacionalist.³

U prigodnu književnopovijesnu eseju o Augustu Harambašiću, Nikolić pokušava odgovoriti preko izbora reprezentativnih pjesama i kratka popisa i opisa motiva i tema zašto je Harambašić još uvijek aktualan i suvremen

² »Pripovjetke Jure Pavičića. Krčevina«, *Hrvatski narod*, III/1941., br. 162 (26. srpnja), str. 9.

³ »Pjesnik Bačke Hrvatske. Prva godišnjica smrti Alekse Kokića«, isto, br. 179 (12. kolovoza), str. 11.

pjesnik, pa odgovor pronalazi u Matoševoj misli o pjesnikovu duboku osjećaju hrvatstva i u iskreno izraženoj težnji za slobodom hrvatskoga naroda. Stalni i pozitivni pritisak zanosa, dužnosti i obveza prema nacionalnom buđenju svoga naroda i izgradnji samostalne države, koje u svojim stihovima propovijeda Harambašić, mora postati uzorom svim pjesnicima u NDH.⁴

U Nikolićevu panteonu slavnih i velikih književnih domoljuba nalazili su se i Luka Botić i Eugen Kumičić, čije nam životopise i književni rad Nikolić predočuje u poduljim preglednim tekstovima, književnopovijesnim esejima, u povodu obljetnica njihove smrti.⁵ U ocjeni Botićeva književnog značenja Nikolić nije samostalan, izričito se poziva na studiju Antuna Barca o tome splitskom piscu i parafrazira njegove zamjedbe o vrijednosti Botićeva opusa.⁶ Nikoliću je bilo važno, s druge strane, istaknuti Botićevo značenje »na drugim područjima narodnoga života«, njegov lik »žarkog rodoljuba i borca, čelik-značaj«. Prvo, Botić je duboko moralna, poštena i ponosna osoba, jer odlučno odbija postati činovnik u Bachovoj vladavini – time je, smatra Nikolić, iako bolestan i nemoćan »sačuvao svoj častni hrvatski obraz sina splitskog pučanina«. Drugo, Botić u svojim djelima prvi donosi misao o jednom i jedinstvenom hrvatskom narodu koji je, bez obzira na to kojoj vjeroispovijesti pripadao svaki pojedinac, »jednodušan u ljubavi prema Domovini«. I treće, za Nikolića naročito aktualno u vrijeme povratka Dalmacije pod okrilje NDH, Botić je »prvoborac« ideje da se u jednu državnu cjelinu poveže Dalmacija s kontinentalnom Hrvatskom, »da

⁴ »Hrvatski nacionalistički pjesnik August Harambašić«, isto, br. 149 (13. srpnja), str. 14.

⁵ »Pjesnik i rodoljub Luka Botić o 80. godišnjici njegove smrti (22. VIII. 1863)«, isto, V/1943., br. 815 (24. kolovoza), str. 4; »Književnik, čovjek i borac Eugen Kumičić o 40. godišnjici smrti«, isto, VI/1944., br. 1034 (14. svibnja), str. 6.

⁶ Antun Barac, »Botić kao pjesnik«, *Hrvatska revija*, IV/1931., br. 10, str. 531-538, 540-546, 548.

ona liepa zemlja uz more pripada prekovelebitskoj braći, kao nedjeljiva cjelina i zajednica«.

Iznesene književnopovijesne činjenice o Kumičiću i parcijalne analitičke zamjedbe o njegovoj prozi, osim što su pomno i sustavno nabrojane u vrlo preglednu i čitljivu eseju, ne donose ništa novo što već nije bilo otprije poznato. Uostalom, i sam se Nikolić poziva na kritiku piščevih djela u hrvatskoj periodici i iz nje crpi i vlastite zaključke, bez obzira na to slagao se s izvornim zamjedbama ili ne, ali mu upravo kritički tekstovi njegovih prethodnika služe da skicira Kumičićevu književnu sudbinu s uporišnom točkom u razvijanju i jačanju hrvatskoga književnoga realizma kao nastavku političkoga realizma Stranke prava. Na temelju književne vrijednosti autorovih djela, Nikolić izdvaja sud o Kumičićevu iznadknjiževnu značenju. Oslanjajući se na Matoša, smatra kako Kumičić, kao »jedan od najgorljivijih i najčastnijih« hrvatskih nacionalista, »nije samo slavitelj prošlosti i tješitelj budućnosti, nego i viestnik budućnosti, pobornik slobodne Hrvatske«. Dakako, nije bila nevažna činjenica što je Kumičić bio Istranin, a Istra nakon kapitulacije Italije teritorij NDH. Na nekada okupirane hrvatske krajeve trebalo je obratiti posebnu pozornost i pokazati tamošnjem stanovništvu, i preko priloga u *Hrvatskom narodu* o jednom važnom hrvatskom piscu iz Istre, kako NDH na njih, kao dijelove jedinstvena hrvatskoga naroda, nije zaboravila: »Hrvatska je država, a Istra je dio Hrvatske. Time je, sigurno, duh Eugena Kumičića našao svoje smirenje«.

No, sve ove primjere Nikolićeva balansiranja između estetike i tendencije (u kojima je estetika lošije prolazila) zasjenjuje eklatantan dokaz njegove ideološke zaslijepljenosti, odanosti i dodvoravanja vladajućoj ideologiji, sve to nauštrb estetike i umjetničkih kriterija u prosudbi književnih tvorbi. U prikazu poezije o Anti Paveliću, između usputnih redaka u kojima se tek nabraja motivika i ornatus kojima pojedini hrvatski pjesnici časte poglavnika (Panjkota, Vitković, Budak, Lendić, Puljiz, Škarpa, Korner, Cvitan, Trontl, Đarmati, Klarić, Fržop), Nikolić ispisuje podulji tekst,

neku vrstu hibrida između književna eseja i političkoga govora, posvećen kultu velikoga vođe.⁷ Doista je trebalo biti krajnje naivan ili u potpunosti indoktriniran pa vjerovati u srpnju 1944., kada je objavljen tekst, nakon svih ratnih događaja i *prešutna* otpora režimu u kulturnim i umjetničkim krugovima koji je Nikolić *morao* prepoznati i kojeg je morao biti svjestan,⁸ da je Pavelićeva vladavina konačno ostvarenje svih političkih nacionalnih težnji, da je on visokomoralna osoba sa sposobnostima vrhunskoga političara, državnika i retoričara pred kojim su »stranci i domaći ostali udivljeni, a svaka im je rječ zastala u ustima«, humanist i mirotvorac, spasitelj Hrvata, »otac i vođa, vladar i radnik, i Tomislav i Gubec«, čak i vrlo dobar pjesnik koji je »spjevao onu jednostavnu, ali dragu i dirljivu *Ustašku pjesmu* (1932), u kojoj je iznio hrvatsku borbenost, ali i etičnost hrvatske duše«. Zato Nikolić i vjeruje da su pjesme nadahnute Pavelićevom povijesnom pojavom iskreni refleks iskrenih hrvatskih domoljuba. O umjetničkoj razini tih pjesama, bez ikakve predočene stručne i estetske analize, lakonski utvrđuje kako je »velik dio spomenutih pjesama i s književnoga stajališta posve uspio«, i to je sve. A o onome drugom stajalištu, »rodoljubnom«, kako je govorio Nikolić, nepobitno svjedoči oduševljenje pjesnika njihovim vođom – možemo izabrati bilo koji dio iz ovoga napisa da bismo ilustrirali s koliko patetike, pretjerivanja i stilsko-retoričkoga neukusa Nikolić približava to oduševljenje hrvatskih pjesnika »zaljubljenih« u Njega: »Tako su hrvatski pjesnici, oblikujući ono, što osjeća čitav narod za svoga Poglavnika, bili samo glasnici onoga osjećaja, koji smo često ugledali u uzbuđenju naše mladeži, u sreći naših djedova i otčeva. Svi oni blistava pogleda, zaljubljene i uznesene duše u Njemu gledaju i osjećaju vladara i vođu, otca i gospodara. Svi mi kad Ga susretnemo, kad se kojom srećom nađemo pred Njim oko u oko, ili bar Njegov lik ugledamo na platnu slikokaza, svi mi krišom brišemo suze, a tielom našim prolaze trnci

⁷ »Opjevani Poglavnik«, *Hrvatski narod*, br. 1083 (14. srpnja), str. 6. i 7.

⁸ Vidjeti o tome: Ivica Matičević, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici 1941-1945.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

uzbuđenja. Jer, Poglavnik je velik i sâm osobno, ali posebno kao vladar narodne krvi, koji je, nošen ljubavlju svoga naroda, sjeo na okrvavljeno Svačićevo prijestolje. On je najveći Hrvat hrvatske poviesti. Najmilije i najdragocjenije diete majke Hrvatske. Najizabraniji trudbenik, najmarljiviji radnik, najhrabriji borac. O Njemu će poviest pisati izabranim riečima...«. Nakon ovakve laude i poniznosti pred osobom o kojoj se pišu pjesme bilo kakva objektivna kritika tih pjesama jednostavno nije bila moguća – pjesme u kojima je »opjevan Poglavnik« značajne su i vrijedne – podjednako književno, odgojno i domoljubno – već zbog izbora same teme. Književna kritika tu nije imala što tražiti, ili lasićevski rečeno: Ideja je u potpunosti prevladala nad Kulturom.⁹ Svoju apologiju Nikolić završava recima iz vlastite pjesme posvećene Paveliću *Proljetna radost hrvatske mladeži*:

*Za Dom! Za Dom! Za te! Ti nas voli, Ti nas vodi.
Mi smo s Tobom! To je za nas sreća, najveća milota.
Mi volimo život, ali s Tobom i kroz smrt k slobodi.
Ti nas vodi, gospodar si duša, vlastnik si života!*

I potvrdilo se, ironično sasvim, to opjevano *vodstvo* u poznatoj izdaji i bijegu: svoju je vojsku i svoj narod taj »i Tomislav i Gubec« ostavio bez vođe na bleiburškom polju, a o svibanjskoj tragediji uvjerljivo je u svojim knjigama svjedočio sam Vinko Nikolić.

Oduševljenje Pavelićem bilo je samo jedno od Nikolićevih lica. Ideološki supstrat i kult vođe bio je prejak za aplikaciju umjetničkoga kriterija u prosudbi poezije o »najvećem Hrvatu«. Pa ipak, Nikolić je nerijetko zagovarao estetički pristup kao temelj kritičke evaluacije i kao filter za propuštanje pojedinoga djela u umjetničku književnost. Nije bilo drukčije ni kada su se povelj dijalozi o dijalektalnom pjesništvu – ti nam

⁹ Vidjeti o tome: Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. IV. 1941 – 8. V. 1945)*, Globus, Zagreb, 1989.

dijalozi svjedoče o Nikoliću kao osobi koja iskreno voli i razumije svoj narod i svoju književnost (bilo kao *nježni* stvaralac, bilo kao njezin *strasni* konzument), ali isto tako svjedoče i o kritičaru koji ne odstupa od osnovnoga uvjerenja o prvotnosti estetskoga kriterija u prosuđivanju književnih tvorbi, bez obzira na to o kakvoj se nacionalnoj temi radilo ili na kojem je jeziku/dijalektu neko djelo napisano. Umjetnost je za Nikolića, utvrdimo to konačno, barem načelno bila nepotkupljiva i nedodirljiva; o konkretnim i radikalnim odstupanjima od toga dovoljno smo gore rekli.

Do prvoga dijaloga, zapravo sukoba mišljenja oko značenja i vrijednosti dijalektalne književnosti za ukupnu hrvatsku književnost, došlo je između Nikolića i autora potpisana nepoznatom šifrom ili inicijalom Abc. Prilog nepoznatog autora zapravo je kritički prikaz Nikolićeve pjesničke zbirke *Moj grad* napisane na dijalektu grada Šibenika, u kojem Abc, nakon što je negativno ocijenio umjetničke dosege zbirke, iznosi svoj stav glede pojave regionalnoga (dijalektalnoga) pjesništva u hrvatskoj književnosti.¹⁰ Osnovna je zamjerka Nikolićevim pjesmama to što u njima »razum često nadvladava osjećaje, a pjesnička neposrednost se skriva pod suhom proračunljivošću«. Vješt versifikator, Nikolić ne pokazuje dubinu i iskrenost nadahnuća, pribjegava hinjenoj misaonosti i, kako je autor naglasio, »rado i često [se] obraća društvo­vnim temama i publicističkim razmišljanjima« što bitno narušava liričnost pjesama »pretvarajući ih u stihovnu publicistiku«. Budući da je Nikoliće­va zbirka izrazit primjer dijalektalnoga/regionalnoga pjesništva, Abc smatra da je u tome dodatna prepreka za recepciju i prihvaćanje ove zbirke, i to zbog tri razloga. Prvo, pisanje u narječju nekoga kraja ili mjesta oduzima poeziji kvalitetu »prozirne, nadzemaljske laganosti, koja je organska oznaka pravog pjesništva i prije svega lirskog«. Dijalekt bolje odgovara narativnoj i dramskoj književnosti, za što je dobar primjer Budakovo *Ognjište* gdje lokalni

¹⁰ Abc, »Pjesme u narječju«, *Hrvatski narod*, III/1941., br. 312 (30. prosinca), str. 7.

govori konkretno povezuju likove sa sredinom iz koje dolaze i time oni čitateljima postaju bliži, uvjerljiviji, autentičniji. Drugo, tematski regionalizam i »žarka lokalna slikovitost« u koju se zatvorio Nikolić stvorila je od njegovih pjesama »stihovne razglednice«. Prenaglašeni lokalpatriotizam zagušio je lirski osjećaj i naravnu i očekivanu univerzalnost lirskoga izričaja. Treće, jezični regionalizam, pisanje u narječju šibenskoga Dolca, najstarije gradske četvrti jednoga provincijskog gradića, bitno je smanjilo broj potencijalnih čitatelja ove zbirke. Uostalom, smatra nepoznati autor, »regionalno pjesništvo se svjesno udaljuje od glavnog toka razvitka općeg hrvatskog pjesništva odnosno uopće književnosti, dok je na tom poslu baš potrebna suradnja svih duhovnih snaga naroda«. S druge strane, inzistiranje na lokalnim govorima šteti općem i zajedničkom hrvatskom književnom jeziku koji još nije posve izgrađen i definiran. Drukčije rečeno, jezični regionalizam ne pridonosi duhovnoj i jezičnoj integraciji hrvatskoga naroda i hrvatskoga prostora. Umjesto da bude »sin svoje domovine«, pisac na dijalektu, u ovome slučaju Nikolić, udaljava se od ostatka domovine i pretvara se u »malograđanina, koji ništa ne vidi izvan predjela svog rod-nog grada«.

Nakon mjesec dana, čak i na istom mjestu u novinama, tiskan je Nikolićev odgovor koji se, kako navodi urednička bilješka prije teksta, objavljuje zato što o tome »zanimljivom« pitanju »književnik V. Nikolić« nema istovjetno mišljenje s autorom prikaza njegove zbirke, pa bi takvo sučeljavanje mišljenja moglo »vjerojatno potaknuti na nova razmišljanja sve one, koji se zanimaju za to pitanje«. ¹¹ Nikolić se uopće ne osvrće na Abc-ove prigovore umjetničkoj vrijednosti njegove zbirke, ne upada u zamku obrane vlastite poezije pred negativnim kritičarskim odjekom, isključivo ga zanima funkcija triju narječja u nastanku hrvatske književnosti i hrvatskoga književnog jezika, zapravo zaštita i potvrda kajkavskoga i čakavskoga narječja i lokalnih govora kao izvornih narodnih idioma i

¹¹ »Pjesništvo u narječju«, isto, IV/1942., br. 340 (31. siječnja), str. 7.

izražajnih sredstava koji samo obogaćuju nacionalnu književnost i izgradnju zajedničkoga književnog jezika. Ponajprije, smatra Nikolić, narječja i regionalni govori su idealni za pjesništvo a ne za pripovjednu i dramsku književnost, jer predstavljaju neposrednu vezu pjesnika s njegovom intimom, s govorom »naših majka«, »našeg djetinjstva i dragih uspomena«. Štokavština nema takvu lirsku dimenziju, jer je to jezik koji su dijalektalni pjesnici naučili u školi, i ona ih nerijetko sputava u mislima i izricanju svijeta unutarnjeg doživljaja. A što se razumljivosti dijalektalne poezije tiče, poeziju (osim narodne) ionako redovito čitaju samo intelektualci koji razumiju i mogu pratiti književno stvaralaštvo na sva tri narječja. Uostalom, dodaje Nikolić, »to traži od njih i hrvatsko rodoljublje«. A upravo su regionalni pisci »dobri rodoljubi«, jer je ljubav prema domovini nalik koncentričnim krugovima: od kruga obiteljske ljubavi preko zavičajnoga kruga do ljubavi spram domovine – tko ne voli jezik svoga zavičaja ne može voljeti ni jezik svoje domovine. Dijalektalna književnost dio je opće hrvatske književnosti, njezina »zelena grana« za koju vrijede ista mjerila kao i za svaku drugu književnu tvorbu – djela dijalektalne književnosti »moraju se prosuđivati samo umjetničkim mjerilima«, pa ako je neko djelo umjetnički uspjelo onda mu to treba i priznati, bez obzira na kojem je idiomu nastalo. Kao što su djela u narječju obogatila hrvatsku književnost, unijela u nju tematsku i izražajnu raznovrsnost, pa je nemoguće sastaviti ozbiljnu antologiju hrvatskoga pjesništva bez dijalektalne poezije, tako su narječja i regionalizmi obogatili i leksički kapacitet hrvatskoga književnog jezika: ukratko, hrvatski književni jezik, bez obzira na to što je njegov temelj u štokavštini, sastoji se od triju narječja na kojima nastaje jedinstvena nacionalna književnost.

Formulom *jedan od tri* nije bio zadovoljan sljedeći Nikolićev sugovornik na istu temu gotovo godinu dana kasnije.¹² Naime, Jere Skračić

¹² Vinko Nikolić – Jere Skračić, »Dva mišljenja o regionalnom pjesništvu«, *Hrvatska revija*, XV/1942., br. 12 (prosinac), str. 625-634.

smatra, slično nepoznatom Abc-u, kako su regionalizam i dijalektalna književnost element koji u konačnom povijesnom ujedinjenju svih hrvatskih prostora, ali i ujedinjenju svih duhovnih osobina hrvatskoga naroda, može samo štetiti i poremetiti takvu nakanu izgradnje monolitne nacionalne kulture, jezika i književnosti. Stvaralaštvo na pojedinim lokalnim govorima i narječjima, osim, dakako, na štokavskom kao osnovici općega književnog jezika, ne služi onome što Skračić naziva »narodnom cjelinom«, i to iz vrlo jednostavna razloga – Hrvati koji nisu iz krajeva na kojima su napisana regionalna djela slabo ili gotovo uopće ne razumiju o čemu ta djela govore, pa preporuča formulu *tri u jedan*: »Ako imamo književni jezik koji ima svoju časnu predaju i istančani osjećaj, da li nam je još i danas potrebno posizati za govorom pojedinih krajeva i mjesta, pa čak i pojedinih dijelova grada [ovo bi se konkretno moglo odnositi na Nikolićev govor šibenskoga Dolca, nap. I. M.], koji je često takav, te ga čovjek iz drugog kraja ne može uz najbolju volju ni shvatiti. [...] Ne ćemo, valjda, danas zahtijevati, da Budaka zovemo ličkim piscem, Begovića zagorsko-dalmatinskim, a Košutićevu zagorskim! Mi ćemo, naprotiv, reći, da su oni hrvatski pisci, a njihov rodni kraj bit će tu uvijek na drugom mjestu! Oni će biti pred poviješću samo Hrvati, jer nestankom i ličkoga i dalmatinskoga i zagorskoga imena, hrvatsko ostaje i svijet i buduća pokoljenja znat će nas samo po tom imenu i cijenit će naše zasluge samo u toliko, koliko smo tom imenu služili«.

Skračić u konačnici ne odbacuje dosadašnju dijalektalnu književnost, napose prozna djela koja u dijalozima koriste lokalne govore kako bi pojačali autentičnost prikaza pojedinoga hrvatskog kraja, i tu, dakako, izdvaja Budakovu ličku ikavicu kao primjer uspješnoga korištenja regionalizama, ali bi najradije da u budućnosti posve nestane dijalektalnoga stvaralaštva zbog opreza i straha da »probitci narodne cjelokupnosti ne stradaju cvatom dijalektalnih stihova«. Utapanje različitosti u jednu cjelinu, dokidanje narječja i stvaranje na samo jednom narječju pridonijet će većoj homogenizaciji hrvatskoga jezika i književnosti, a iz takve duhovne

unifikacije lakše će biti stvoriti i održavati opći spojni književni jezik te jedinstvo nacije i osjećaj pripadnosti nadređenome hrvatskom imenu.

Nikolić se, pak, držao svoje poznate teze kako regionalizam ne ugrožava ni književno ni jezično jedinstvo hrvatskoga naroda, odnosno da je dijalektalna književnost samo dio nacionalne književnosti koja je obogaćuje novim i autentičnim sadržajima (jezičnim izrazima i tematskim obradama). Potkrepljujući tu svoju postavku, Nikolić pokušava skicirati prinose dijalektalne književnosti općem razvoju hrvatske književnosti, pa izdvaja Matoševu, Domjanićevu, Galovićevu i napose Krležinu poeziju *Balada Petrice Kerempuha* u kajkavskom narječju, odnosno čakavski krug s Nazorom, Ljubićem, Gervaisom i Balotom te posebnu vrijednost Ujevićeva *Oproštaja*. No, smatra dalje Nikolić, stvaranje u dijalektu znade imati i svojih negativnih pojava, a to se redovito događa u proznom stvaranju kada se pretjera s upotrebom lokalnih izraza i govora (u poeziji se to ne može dogoditi, jer je poezija najintimniji način čovjekova izražavanja, a regionalizam i nastaje kao pojava »najintimnijih poriva regionalista«). Takav je loš primjer regionalizma u prozi roman *Mejrina krv* Mate Oriškovića, u potpunosti napisan na ličkoj ikavici, s pretjeranom, suvišnom i nefunkcionalnom upotrebom lokalnoga govora, izraza i fraza. Pravu mjeru proznoga regionalizma predstavlja i za Nikolića nedodirljivi Mile Budak, »koji je u svom *Ognjištu* samo razgovore donio u ličkom govoru, što je punije dočaralo intimnost života romana«. Time je Nikolić zapravo ponovio svoje uvjerenje kako samo »niz pozitivnih umjetničkih osobina« određuje nekom djelu vrijednost i uvrštavanje u posvećeni umjetnički krug, a s time niti bilo koje narječje niti najbolje izgrađeni književni jezik nema veze:

Lirika uopće, koju stvara pravi umjetnik iz najdubljih umjetničkih poriva, a ne samo iz rodoljublja ili vanjskoga poticaja, jest, pisana bilo kojim jezikom ili narječjem, umjetnina. Umjetnina, koja sama u sebi ima dubok i vrijedan smisao. Istu duboku smisao ima uspjela

regionalna poezija, jer ona može biti i umjetnički iskrena, a ujedno je, skoro uvijek, i duboko nacionalna.

Iako je u jednome od eseja iz spomenute knjige o »nacionalnim zadacima književnosti«, stvarajući svojevrsni domoljubni kanon i ljestvicu preporučenih pisaca za vježbanje ustaške duše i stvaranje novog domoljubnog čovjeka, odbacio Krležino djelo jer da je prepuno degenerika,¹³ Krleža se našao s Budakom u istom kontekstu u kojem se raspravlja o velikim hrvatskim književnicima samo godinu dana kasnije, u Nikolićevu eseju objavljenome u tjedniku *Spremnost*.¹⁴ Naravno, zato što mu je tako sada *moralo* odgovarati, jer se Krležu pokušalo organizirano pridobiti na režimsku stranu, a kritičar Nikolić je samo vjerno slijedio napatke satnika Nikolića i Ustaškoga stana.¹⁵ U pokušaju da odredi književne uzore koji su u višestoljetnu razvoju hrvatske književnosti bili čuvari nacionalne samosvijesti, odnosno autore koji najbolje svjedoče o posebnosti i visokoj duhovnoj kvaliteti hrvatskoga naroda (»stvaralački narod«, »hrvatski narodni genij«, i sl.), Nikolić na najvažnije mjesto postavlja Pavla Rittera Vitezovića kao prijelomnu točku između starije i novije književnosti, kao

¹³ »Za novu Hrvatsku – nova književnost«, str. 33-38. Članak je izvorno objavljen u *Ustaškom godišnjaku* 1942.

¹⁴ »Jedinstvenost hrvatske književnosti. Novi putevi književno-umjetničkog uzpona«, *Spremnost*, II/1943., br. 52 (21. veljače), str. 9.

¹⁵ Članak Marka Čovića o »strujanjima u suvremenoj hrvatskoj književnosti« (*Spremnost*, br. 10/1942.), vjerojatno i najpoznatiji tekst o književnosti napisan za NDH, Stanko Lasić smatra početnim i zaglavnim prilogom u akciji tzv. organiziranog osvajanja Krleže što ju je pokrenula ustaška vlast u proljeće 1942. Lasićevu mišljenju kako se ne radi ni o kakvoj »Čovićevoj književnoj idejici nego o direktivi Glavnog ustaškog stana, promičbenog ureda i, vjerojatno, samog Pavelića« kasnije će se priključiti i Branimir Donat, dokazujući na poredbi pojedinih Čovićevih vremenski bliskih tekstova kako se ovaj autor od ustaškog jastreba odjednom prometnuo u pitomog i tolerantnog zagovornika opće pomirbe hrvatskih književnika, što sigurno ne svjedoči o Čovićevoj političkoj zrelosti. Vidjeti o tome u navedenim knjigama S. Lasića i I. Matičevića.

osobu čije preporodne ideje o ujedinjenju hrvatskih krajeva znače preokret u shvaćanju i planiranju daljnje hrvatske povijesti. Vitezović je bio preteča Starčevića i Pavelića, a NDH je konačno ostvarenje njegove ideje, zatvaranje povijesnoga luka u borbama, lutanjima i potrazi hrvatskoga naroda za svojom državom.

Nasuprot ovoj trojici »divovskih pojava«, Nikolić postavlja dvojac Gaj-Strossmayer i njihove »maglovite« koncepte ilirstva i »narodnjačtva«, što samo dodatno pokazuje bitno nepoznavanje konteksta hrvatske povijesti 19. stoljeća. Starčevićovo pravaštvo snažno je odjeknulo među književnicima hrvatskoga realizma i to razdoblje Nikolić drži vrhuncem hrvatske književnosti uopće, kao što je vrhunac hrvatskoga pjesništva razdoblje moderne s Matošem kao osviještenim vođom »nacionalnih književnika«. U književnosti nakon Prvog svjetskog rata izdvajaju se »snažni književnici« Budak, Krleža, Ujević, Kolar, od starijih Nazor i Begović. Svi su oni, zajedno s glagoljaškom tradicijom, začinjavcima, Marulićem, Relkovićem i Kačićem, svjedočanstvo kontinuiteta u razvoju jedinstvene nacionalne književnosti. Nikolić lakonski zaključuje, nakon iznesenoga kataloga književnih imena i s ponekim kratkim osvrtom na političke prilike u kojima su živjeli, kako su njihova djela dokaz da su Hrvati »darovit, snažan, zdrav narod« koji je u teškim povijesnim okolnostima uspio stvoriti »tako divno blago umjetničko«, i zato ga »čeka snažna, svjetla, velika i ponosna budućnost«. Zanimljivo je i doista krajnje ironično, da valjda ne bi bilo smiješno, što Nikolić utvrđuje kako u izboru kriterija za ocjenu vrijednosti književnoga djela »nije u pitanju ideologija, nego književnička umjetnička nadarenost«, dok je malo dalje u tekstu uvjeren kako će se »nova hrvatska stvarnost jasno i duboko odraziti u književnosti koju će prožeti zdravi ustaški duh i izpuniti sveta misao Poglavnika i drage države, pa će tako književnost umjetnički snažna biti istodobno i duboko nacionalna«.

Iz odnosa ovih dviju tvrdnji nameće se više pitanja: Kako bi izgledalo umjetnički vrijedno književno djelo koje bi »prožeo« ustaški duh, odnosno

u kakvoj je vezi za Nikolića ustaški duh s ustaškom ideologijom i njezinim poznatim postavkama? Ne generira li se ustaški duh iz ustaštva, iz ustaškog pokreta i njegovih načela objavljenih 1933., pa onda i iz prakse u provedbi tih načela (a dobro znamo što je to značilo)? Budući da će književnost koju prožme ustaški duh istodobno biti i umjetnički snažna i duboko nacionalna, znači li to da će hrvatska književnost koju ne prožme ustaški duh zapravo biti anacionalna i neumjetnička? Ili se, prema zastupljenosti ustaškog duha, može odrediti da je neko književno djelo manje a neko više (»duboko«) nacionalno? Izjednačava li Nikolić pritom hrvatsku naciju i hrvatstvo s ustaškim duhom i ustaštvom? Jesu li Hrvati koje nije prožeo ustaški duh uopće Hrvati i jesu li zbog toga njihova djela manje vrijedna? Što onda naposljetku ima prednost u procjeni književnog djela hrvatskoga pisca – prožetost zdravim ustaškim duhom (aspekti ideologije) ili »književnička nadarenost« (estetski kriterij)?

Možda se donekle zadovoljavajući odgovor na cijeli ovaj niz pitanja krije u eksplanatorno moćnoj sintagmi, a ona glasi: privlačnost ideologije, vjera u umjetnost! Naime, u Nikolića se miješaju osjećaji i sfere iskustva: s jedne je strane sreća i iskreno zadovoljstvo, idealistički i ponešto naivan odnos prema činjenici osnutka nezavisne Hrvatske u ratnom kontekstu, a s druge je strane aktivan pogled u neizmjereno carstvo estetskog koje je istodobno silno uzbuđivalo i uznemiravalo Nikolića kao mladog pjesnika i esejista, o čemu svjedoči i dio tekstova iz više puta spomenute knjige o nacionalnim zadacima književnosti. Kako god bilo, umjetnički vrijedno djelo koje je bilo prožeto zdravim ustaškim duhom nije se nikada pojavilo, a Vinko Nikolić ostao je primjer kritičara – o čemu se redovito ne govori u našoj književnoj povjesnici – koji se u jednom dijelu svoga kritičkog opusa doslovce izgubio u prevelikoj želji i proturječjima da dovede u balans uskonacionalističku tendenciju i izvanvremensku estetiku. Njegov je negdašnji veliki vođa, to »najdragocjenije diete majke Hrvatske«, a potom i sustanar u zajedničkoj kući u Argentini na početku zajedničke južnoameričke karijere, svojedobno napisao antikomunističku raspravu

Strahote zabluda,¹⁶ naslov koji bi mogao dostojno opisati i Nikolićev slučaj u povijesti hrvatske književne kritike. Uz nužnu napomenu da se nakon 1945. pojavljuju novi slučajevi.

IDEOLOGY AND LITERARY CRITICISM. THE CASE
OF VINKO NIKOLIĆ

Abstract

During the four years of war and existence of the Independent State of Croatia (1941-1945), literary criticism represented in many ways the continuation of the pre-war criticism. However, the changed political and social circumstances have also resulted in a certain new perspective to the status and nature of literature and literary criticism, and to the unambiguous instruction for the readers regarding the perception of the new reality and new relations within this collision of ideology and esthetics. The case of Vinko Nikolić gives evidence on the tension between advocating the ideologeme and faith in the beauty and inviolability of the work of art. How to overcome the fundamental collision of the tendency and esthetics? Was it even possible in the reality encumbered both by war events and by certain ideological misapprehensions? The answers to these questions were attempted to be found by the overview of author's reviews on some concrete literary works and of his essays on the nature and need for the development of the new national literature.

Key words: history of Croatian literary criticism, ideology and Croatian literature, ideology and esthetics, Independent State of Croatia – literature and culture

¹⁶ Ante Pavelić, *Strahote zabluda. Komunizam i boljševizam u Rusiji i u svijetu*, Knjižara Stjepan Kugli, Zagreb, 1941.